

Vai trò của gia đình trong việc định hướng nghề nghiệp cho con trong bối cảnh công nghiệp hóa, hiện đại hóa

Phạm Thị Thu Phương*

Tóm tắt: Dựa trên số liệu của Đề tài “Biến đổi vai trò giáo dục và xã hội hóa cá nhân của gia đình về định hướng học tập và nghề nghiệp” do Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam thực hiện năm 2018-2019, bài viết mô tả và phân tích về vai trò của cha mẹ trong định hướng nghề nghiệp cho con. Kết quả nghiên cứu cho thấy, mặc dù cha mẹ ngày nay nhận thức rõ vai trò quan trọng của họ trong định hướng nghề nghiệp cho con nhưng cha mẹ vẫn chưa hiểu biết đầy đủ về hoạt động này. Kết quả nghiên cứu cũng gợi ý sự cần thiết của việc cung cấp chương trình tư vấn, đào tạo cho cha mẹ về định hướng nghề nghiệp, bổ sung hoạt động hướng nghiệp trong nhà trường các cấp và tăng cường cung cấp dịch vụ tư vấn nghề nghiệp chuyên nghiệp để thanh thiếu niên có được lựa chọn nghề nghiệp tốt nhất⁽¹⁾.

Từ khóa: Gia đình; Cha mẹ - con cái; Vai trò cha mẹ; Định hướng nghề nghiệp con cái.

Ngày nhận bài: 20/9/2019; ngày chỉnh sửa: 21/10/2019; ngày duyệt đăng: 2/12/2019.

1. Giới thiệu

Định hướng nghề nghiệp cho con là một trong các hoạt động xã hội hóa của cha mẹ diễn ra trong môi trường gia đình. Định hướng nghề nghiệp cho con yêu cầu cha mẹ phải có kiến thức cũng như kỹ năng để hiểu về cá tính, sở thích, khả năng của con, về các kỹ năng cần có của mỗi ngành nghề, về yêu cầu của thị trường lao động cũng như sự biến đổi không ngừng của những yêu cầu đó, đồng thời phải tạo cơ hội tối đa cho con được tìm hiểu về các nghề, biết được nghề nghiệp phù hợp với con và định hướng, thuyết

* TS., Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam.

phục, đồng hành, ủng hộ con... Các nghiên cứu trên thế giới đã chỉ ra, có những cá nhân dù không gặp các yếu tố môi trường thuận lợi vẫn có mục tiêu nghề nghiệp tốt và tự tin sẽ đạt được mục tiêu nghề nghiệp mà họ theo đuổi. Những người này có xu hướng đạt được thành tựu nghề nghiệp và đa phần do nhận được sự hỗ trợ và đồng hành từ phía cha mẹ đối với các lựa chọn nghề nghiệp của mình (Constantine, Wallace, Kindaichi, 2005). Thiếu hụt sự hỗ trợ từ cha mẹ trong định hướng nghề nghiệp có tác động tiêu cực tới việc ra quyết định nghề nghiệp của con và gây ra nhiều thách thức trong quá trình phát triển nghề nghiệp như sự không chắc chắn vào lựa chọn, không thể ra quyết định hay không tự tin trong nghề nghiệp (Constantine, Wallace, Kindaichi, 2005).

Nếu nhìn nhận phát triển nghề nghiệp của cá nhân là một quá trình, và quá trình này có thể phân thành ba giai đoạn: (1) Nhận biết, (2) Khám phá, và (3) Lập kế hoạch. Quá trình phát triển nghề nghiệp của trẻ, theo hướng tiếp cận này, diễn ra từ rất sớm và cha mẹ có thể đồng hành cùng con trong cả quá trình thông qua hoạt động định hướng nghề nghiệp của mình đối với con. Giai đoạn 1: Nhận biết, bắt đầu từ cấp tiểu học để trẻ tìm hiểu về những nghề nghiệp hiện có trên thị trường việc làm và hiểu được rằng sau này chúng sẽ tham gia vào thị trường đó; Giai đoạn 2: Khám phá, ở cấp trung học cơ sở, trẻ khám phá sở thích và khả năng của mình rồi kết nối chúng với các nghề nghiệp khác nhau; và, Giai đoạn 3: Lập kế hoạch, ở cấp phổ thông trung học trẻ bắt đầu lập kế hoạch dựa trên các kiến thức và kinh nghiệm mà chúng có được tới thời điểm này. Mặc dù mỗi cá nhân sẽ phát triển và thay đổi nhưng ở tất cả các mốc trên, cha mẹ có thể đồng hành và định hướng để con tích lũy dần kiến thức, kỹ năng, và kinh nghiệm tập dượt lập kế hoạch nghề nghiệp, chuẩn bị cho bước lựa chọn nghề nghiệp quan trọng sau này (Eastland-Fairfield Career, Technical Schools, 2016).

Dựa trên số liệu của Đề tài “Biến đổi vai trò giáo dục và xã hội hóa cá nhân của gia đình về định hướng học tập và nghề nghiệp” trong khuôn khổ Chương trình Nghiên cứu, đánh giá tổng thể về gia đình thời kỳ công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước và hội nhập quốc tế do Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam thực hiện năm 2018-2019 với mẫu điều tra gần 900 hộ gia đình ở 5 tỉnh/thành phố ở Việt Nam là Hà Nội, Hòa Bình, Thừa Thiên Huế, Đắk Lắk và Bình Dương, bài viết tập trung mô tả và phân tích về vai trò của cha mẹ trong định hướng nghề nghiệp cho con cái.

2. Khái niệm và cách tiếp cận

Khái niệm

Định hướng nghề nghiệp là hoạt động dẫn dắt, gợi ý, chỉ bảo, cùng tham gia của cha mẹ đối với con cái trong hoạt động nghề nghiệp của con. Do khái niệm là “định hướng” nên vai trò của cha mẹ chỉ mang tính chất chỉ lối chứ không mang tính chất áp đặt. Hơn nữa, quá trình xã hội hóa cá nhân của con cái không chỉ nhấn mạnh tới vai trò của cha mẹ và gia đình mà còn

khẳng định đó là quá trình tự học hỏi và thấm nhuần các giá trị xã hội của bản thân mỗi cá nhân.

Sự phát triển nhanh chóng của thế giới hiện tại, đặc biệt của thế giới việc làm đang khiến cho việc định hướng nghề nghiệp cho con của cha mẹ trở nên khó khăn hơn bao giờ hết. Thị trường lao động liên tục thay đổi và khó có thể đưa ra những dự báo chính xác về kiến thức nào hay nghề nghiệp nào sẽ là quan trọng trong tương lai. Do vậy, cách thức định hướng nghề nghiệp của cha mẹ đối với con lý tưởng nhất vẫn là đồng hành cùng con và tạo điều kiện để con có được lựa chọn phù hợp nhất với khả năng, sở thích và điều kiện của bản thân.

Các cách tiếp cận trong nghiên cứu

Các nhà lý luận thế giới đã xây dựng nhiều lý thuyết khác nhau nhằm lý giải về quá trình phát triển nghề nghiệp của mỗi cá nhân. Họ khẳng định phát triển nghề nghiệp là một quá trình và chịu tác động của các yếu tố cá nhân và môi trường khác nhau, trong đó môi trường sớm và gần gũi nhất chính là gia đình. Xem xét định hướng nghề nghiệp là một hoạt động xã hội hóa của cha mẹ đối với con cái, các nhà khoa học đã đề cập tới hai cách tiếp cận chủ đạo gồm cách tiếp cận phát triển và cách tiếp cận về học tập.

Cách tiếp cận phát triển mà đặc trưng là lý thuyết lựa chọn nghề nghiệp (career choice theory) của Donald Super khẳng định nghề nghiệp của một cá nhân bị quy định bởi năng lực, các đặc điểm tính cách, các cơ hội mà cá nhân được tiếp cận cũng như điều kiện kinh tế - xã hội của cha mẹ. Trong đó, năng lực và đặc điểm tính cách là đặc thù cá nhân nhưng vẫn có thể được bồi đắp và thay đổi nhờ cha mẹ (Gothard, 2001). Đặc biệt, cơ hội mà cá nhân được tiếp cận cũng như điều kiện kinh tế - xã hội của cha mẹ rõ ràng thể hiện vai trò và tầm quan trọng của cha mẹ trong quá trình định hướng nghề nghiệp của con. Quá trình định hướng đó nếu cha mẹ được trang bị đầy đủ kiến thức và kỹ năng để chủ động và tích cực đồng hành cùng con thì sự tự tin và khả năng lựa chọn và theo đuổi nghề nghiệp của con sẽ được phát huy tốt nhất.

Cách tiếp cận về học tập có hai lý thuyết cơ bản bàn về quá trình ra quyết định và phát triển nghề nghiệp gồm lý thuyết học tập xã hội về ra quyết định nghề nghiệp (xem Mitchell và cộng sự, 1979) và lý thuyết học tập nghề nghiệp (career learning theory). Các nhà lý luận theo cách tiếp cận này khẳng định quá trình ra quyết định nghề nghiệp chịu ảnh hưởng của bốn yếu tố gồm các đặc điểm nhân khẩu học như dân tộc, giới tính, sự thông minh, khả năng đặc biệt; các sự kiện và điều kiện môi trường như trải nghiệm trong gia đình, các cơ hội đào tạo; các trải nghiệm về việc học; và các kỹ năng. Các cá nhân sẽ không chỉ học được từ kết quả của các quyết định mà họ lựa chọn mà còn từ quan sát hành vi của người khác cùng kết quả của các hành vi đó (Mitchell và cộng sự, 1979, dẫn theo Gothard, 2001). Như vậy, trong gia đình, cách cha mẹ tương tác với con cũng chính

là quá trình trang bị cho con thông tin và sự quan sát. Ứng xử của cha mẹ với nghề nghiệp của họ và mức độ hài lòng cũng như thành đạt trong công việc của họ cũng sẽ là những bài học mà con cái có thể tích lũy và vận dụng trong quá trình ra quyết định nghề nghiệp của mình.

3. Các nghiên cứu đã tiến hành về chủ đề

Ở Việt Nam, nghiên cứu về vai trò của cha mẹ trong định hướng nghề nghiệp đối với con cái đã được một số tác giả đề cập đến trong luận văn thạc sĩ, tiến sĩ và bài tạp chí trong nước. Nhìn chung, các nghiên cứu đã tiến hành đều cho thấy, cha mẹ có những kỳ vọng nhất định đối với việc lựa chọn nghề nghiệp của con. Chẳng hạn, cha mẹ ở làng nghề có xu hướng chọn nghề mang lại thu nhập cao và là nghề truyền thống cho con trai còn công việc ổn định và nhân viên nhà nước cho con gái (Nguyễn Thị Nguyệt, 2017). Cha mẹ ở nông thôn muốn hướng đến các nghề có tính chất ổn định, ít rủi ro, nghề làm tại địa phương hay nghề được đào tạo (Phan Thị Mai Hương, 2012). Đặc biệt, nghiên cứu tại một số địa bàn nông thôn cho thấy mong muốn con cái làm trong khu vực nhà nước vẫn là xu hướng chủ đạo với các bậc cha mẹ (Đặng Thanh Nhân, 2010; Trần Ngọc Trà Linh, 2013) và phần lớn cha mẹ vẫn muốn con học lên cao đẳng, đại học (Nguyễn Thị Nguyệt, 2017).

Các nghiên cứu này đều có chung về một số phát hiện và một số điểm hạn chế. Một là, kỳ vọng của cha mẹ về nghề nghiệp của con có sự khác biệt giữa con trai và con gái, với kỳ vọng nhiều hơn dành cho con trai. Hai là, trình độ học vấn, nghề nghiệp của cha mẹ và điều kiện gia đình có tương quan chặt chẽ với các kỳ vọng cũng như hành vi định hướng nghề nghiệp cho con cái. Ba là, đa phần các nghiên cứu chưa quan tâm nhiều tới sự tham gia tích cực của cha mẹ vào quá trình định hướng và phát triển nghề nghiệp của con mà tập trung nhiều vào kỳ vọng của cha mẹ, hành vi góp ý và bàn bạc với con trong định hướng nghề nghiệp. Bốn là, mẫu nghiên cứu tương đối nhỏ và giới hạn trong một khu vực nhất định, độ tuổi của con khi hỏi về định hướng nghề nghiệp cũng thường ở cấp trung học phổ thông mà không mở rộng với nhóm đối tượng nhỏ tuổi hơn. Do đó, nghiên cứu này sẽ bổ sung thêm những phát hiện về các hoạt động cụ thể của cha mẹ trong quá trình định hướng nghề nghiệp cho con, cũng như các nhân tố có ảnh hưởng tới hoạt động này dựa trên cỡ mẫu lớn hơn trên địa bàn 5 tỉnh, thành phố.

4. Kết quả nghiên cứu

Hiểu biết của cha mẹ về mong muốn nghề nghiệp của con

Một trong những hoạt động định hướng của cha mẹ đối với nghề nghiệp của con cái là hiểu về con, trong đó có việc nắm bắt mong muốn nghề nghiệp của con. Nhóm nghiên cứu đã hỏi về nhận định chủ quan của người trả lời xem cha mẹ họ ngày trước có biết mong muốn nghề nghiệp của họ

không và tới nay, khi đã làm cha mẹ thì họ có biết mong muốn nghề nghiệp của con cái mình không. Với nhận định “Bố mẹ của người trả lời biết mong muốn nghề nghiệp của họ”, chỉ có 25% đồng ý, trong khi có tới hơn ½ số người trả lời không đồng ý với nhận định này. Tương đồng với kết quả này, chỉ có khoảng 30% người trả lời đồng ý với nhận định “Nghề nghiệp hiện tại của người trả lời là nghề họ mong muốn” trong khi tỷ lệ không đồng ý cao hơn với 55% (Bảng 1).

Bảng 1. Hiểu biết về nghề nghiệp của con (%)

Các nhận định	Không đồng ý	Nửa đồng ý nửa không	Đồng ý	Tổng	N
Cha mẹ cần định hướng nghề nghiệp cho con	12,4	15,8	71,8	100	869
Người trả lời biết mong muốn nghề nghiệp của con	21,0	23,3	55,6	100	780
Người trả lời tin con đạt được mong muốn nghề nghiệp	11,3	27,8	60,9	100	788
Bố mẹ người trả lời biết được mong muốn nghề nghiệp của họ	59,4	15,4	25,2	100	791
Nghề hiện nay là nghề mong muốn của người trả lời	55,5	14,1	30,3	100	870

Khác với thế hệ cha mẹ ngày trước, thế hệ cha mẹ hiện tại nắm bắt mong muốn nghề nghiệp của con cái có phần tốt hơn. Cụ thể, khoảng 56% người trả lời đồng ý với nhận định rằng họ biết về mong muốn nghề nghiệp của con, chỉ 21% không đồng ý với nhận định này. Bên cạnh đó, một tỷ lệ cao hơn khoảng 70% người trả lời đồng ý với nhận định rằng họ tin tưởng con cái họ sẽ đạt được mục tiêu nghề nghiệp.

Kết quả nghiên cứu cũng cho thấy, việc nắm bắt mong muốn nghề nghiệp của con cái ở cha mẹ có trình độ học vấn cao tốt hơn cha mẹ có trình độ học vấn thấp. Cụ thể, cha mẹ có trình độ tiểu học trở xuống cho rằng họ biết được mong muốn nghề nghiệp của con với tỷ lệ 51%; trung học cơ sở 51%; trung học phổ thông 59% còn trung cấp, cao đẳng trở lên là 63%. Tương tự như vậy, cha mẹ đang làm việc ở các lĩnh vực nghề nghiệp trung cấp, cao cấp nắm bắt được mong muốn nghề nghiệp của con tốt hơn cha mẹ làm việc ở các nghề nghiệp trung cấp hoặc sơ cấp.

Khi được hỏi về vai trò của cha mẹ đối với việc định hướng nghề nghiệp cho con cái, khoảng 72% người đồng ý rằng cha mẹ cần định hướng nghề nghiệp cho con và xem đó là nhiệm vụ của cha mẹ. Đây là một kết quả đáng khích lệ khi cha mẹ có nhận thức tốt về vai trò của mình trong việc định hướng nghề nghiệp cho con.

Phản ứng của cha mẹ về lựa chọn nghề nghiệp của con

Các bậc cha mẹ đều có kỳ vọng học vấn đối với cả con gái và con trai, nhưng cha mẹ lớn tuổi có xu hướng kỳ vọng học vấn vào con cái cao hơn. Trong tổng mẫu, có 58% cha mẹ kỳ vọng con gái học đại học và trên đại học; một tỷ lệ tương tự khoảng 59% cha mẹ mong muốn điều này ở con trai. Khoảng 30% cha mẹ cho biết họ tùy vào khả năng của con trong việc lựa chọn cấp học mong muốn. Đáng chú ý, cha mẹ trẻ có xu hướng kỳ vọng con học đại học ít hơn, đặc biệt đối với con gái. Cụ thể, cha mẹ sinh 1950-1975 và 1976-1985 mong con trai học đại học trở lên với hơn 60% nhưng tỷ lệ này giảm xuống còn gần 42% ở nhóm cha mẹ sinh năm 1986 trở về đây. Tương tự, cha mẹ sinh 1950-1975 mong con gái học đại học trở lên với 43%; cha mẹ sinh 1976-1985 là 38%; tỷ lệ này chỉ còn khoảng 21% ở nhóm cha mẹ sinh năm 1986 trở về đây.

Để xem xét mong muốn của cha mẹ về lựa chọn nghề nghiệp của con, nghiên cứu này đã hỏi về phản ứng của người trả lời nếu con cái lựa chọn học đại học (làm thầy) hay học nghề (làm thợ). Với câu hỏi thứ nhất “Nếu con quyết định học đại học, ông/bà phản ứng như thế nào”, có đến 72% người trả lời khuyến khích quyết định học đại học của con cùng với 5,3% khẳng định con cần phải quyết định như vậy. Khoảng 22% lựa chọn để con tự quyết định.

Với câu hỏi thứ hai là “Nếu con quyết định học nghề, ông/bà phản ứng như thế nào?” thì phương án được lựa chọn nhiều nhất là tùy con quyết định với 60%. Khoảng 25% cha mẹ sẽ khuyến khích nếu con học nghề. Rõ ràng, các bậc cha mẹ khuyến khích con học đại học cao hơn gần 3 lần so với với tỷ lệ cha mẹ khuyến khích con lựa chọn học nghề (72% so với 25%) chứng tỏ tâm lý mong muốn con cái học đại học vẫn còn khá phổ biến trong các gia đình hiện nay.

Cha mẹ đồng hành cùng con trong quyết định nghề nghiệp

Cha mẹ đồng hành cùng con trong quyết định nghề nghiệp là vấn đề còn ít được nghiên cứu đề cập đến, kết quả từ nghiên cứu này cho thấy, người trả lời được hỏi về việc đã/sẽ tham gia vào quá trình quyết định nghề nghiệp của con như thế nào. Kết quả phân tích cho thấy, có hơn một nửa (55%) người trả lời khẳng định đưa ra lời khuyên cho con, 19% khuyến khích con ra quyết định nghề nghiệp, 15% tham gia vào quá trình chọn nghề của con bằng cách phân tích điểm được và mất của các lựa chọn đó. Chỉ 4% cha mẹ tham gia bằng cách đưa ra kỳ vọng đối với con. Trong khi đó, vẫn còn 7% cha mẹ không tham gia trực tiếp mà chỉ quan sát quá trình ra quyết định nghề nghiệp của con. Như vậy, cha mẹ thiên về sử dụng phương pháp chia sẻ, gợi ý, đưa ra lời khuyên hơn là đưa ra kỳ vọng hay không tham gia gì vào quá trình lựa chọn nghề nghiệp của con. Đây là những cách thức được khuyến dùng cho việc thể hiện vai trò tích cực nhưng không áp đặt của cha mẹ đối với con cái trong lựa chọn nghề.

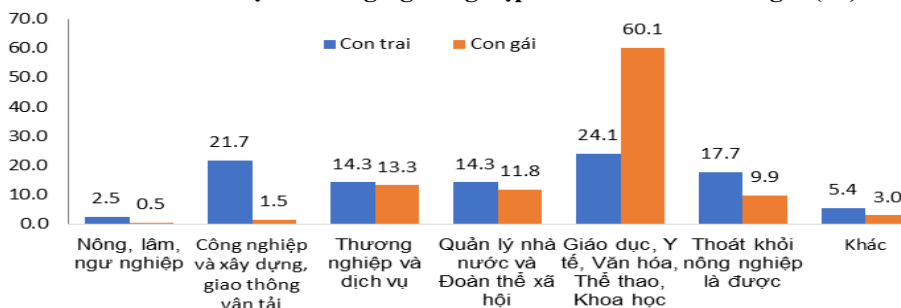
Cách thức tham gia quá trình chọn nghề của con cũng có sự khác biệt theo trình độ học vấn của cha mẹ. Cha mẹ có trình độ tiểu học và trung học cơ sở trở xuống có tỷ lệ lựa chọn cách thức “chỉ quan sát” cao hơn cha mẹ ở các trình độ học vấn khác với tương ứng 10% và 11%. Cách thức “phân tích được mất” có xu hướng được lựa chọn tăng dần theo trình độ học vấn của cha mẹ, 7,4% ở nhóm có trình độ tiểu học trở xuống, tăng dần đến 13% nhóm trung học cơ sở, 14,3% với nhóm trung học phổ thông, lên 25% ở nhóm trung cấp và cao đẳng trở lên. Cách thức khuyến khích được lựa chọn nhiều hơn ở nhóm trình độ tiểu học trở xuống. Mặc dù vậy, “đưa ra lời khuyên” vẫn là cách thức phổ biến nhất với tỷ lệ lựa chọn ở các nhóm trình độ học vấn là hơn một nửa. Trong các cách thức tham gia của cha mẹ, thì việc phân tích được mất các lựa chọn nghề nghiệp cho con được ưa dùng nhiều hơn ở nhóm cha mẹ có trình độ học vấn cao bởi phương pháp này đòi hỏi cha mẹ phải tìm hiểu, cung cấp thông tin và có thể phân tích để con có năng lực ra quyết định nghề nghiệp.

Với các bậc cha mẹ đã có con đi làm, nghiên cứu cũng đi sâu tìm hiểu vai trò của họ thể hiện ra sao khi con lựa chọn nghề và đi làm. Trong số 194 cha mẹ đã có con đi làm, có 62% cha mẹ lựa chọn “cùng tham gia với con”, có 11% cha mẹ tự tin với vai trò của mình và 4% tin tưởng việc lựa chọn nghề của con vẫn trong tầm kiểm soát của cha mẹ. Đáng chú ý có 4% cha mẹ không biết con quyết định thế nào và 19% không giúp gì cho con.

Định hướng nghề nghiệp cho con

Trong mẫu nghiên cứu này có khoảng 1/3 số người trả lời lựa chọn phương án không định hướng nghề nghiệp gì cho con. Cụ thể là, 33% xác định không định hướng nghề cho con trai và 30% không định hướng nghề cho con gái. Trong số những người có định hướng nghề cho con trai, tỷ lệ cha mẹ lựa chọn định hướng nghề trong lĩnh vực công nghiệp-xây dựng-giao thông vận tải và giáo dục-y tế-văn hóa-thể thao chiếm tỷ lệ cao hơn các lựa chọn khác với tỷ lệ là 22% và 24% (Biểu đồ 1). Với con trai, 18% cha mẹ cho rằng chỉ cần con thoát khỏi nông nghiệp là được. Thương nghiệp-dịch vụ và nhóm ngành quản lý nhà nước-đoàn thể xã hội được khoảng 14% cha mẹ lựa chọn định hướng cho con trai.

Biểu đồ 1. Định hướng nghề nghiệp cho con trai và con gái (%)

Đối với con gái, định hướng nghề nghiệp của cha mẹ có những khác biệt nhất định. Trong số những người có định hướng cho con thì có tới 60% cha mẹ lựa chọn nhóm ngành giáo dục-y tế-thể thao-văn hóa cho con gái (cao hơn gần 3 lần so với định hướng cho con trai). Nhóm ngành thương nghiệp-dịch vụ và quản lý nhà nước và đoàn thể xã hội được lựa chọn tương ứng với 13% và 12%. Có gần 10% cha mẹ cho rằng chỉ cần con gái thoát khỏi nông nghiệp là được, thấp hơn 1,8 lần so với định hướng này với con trai.

Với các lựa chọn định hướng nghề nghiệp cho con trai và con gái như trên, cha mẹ có những lý do gì. Kết quả điều tra cho thấy, lý do định hướng nghề nghiệp cho con cái của cha mẹ cũng khác nhau giữa con trai và con gái. Nếu cha mẹ định hướng cho con trai vì lý do có thu nhập cao, dễ xin việc; thì đối với con gái lý do chủ yếu là nghề nghiệp ổn định và không vất vả.

Cụ thể là với con trai, 05 lý do phổ biến nhất được các cha mẹ lựa chọn xếp theo thứ tự từ cao xuống thấp là có thu nhập cao (41%), tiếp theo là ổn định (36%), dễ xin việc (32%), không vất vả (22%) và có vị trí xã hội (18%). Với con gái 05 lý do phổ biến nhất cũng là những lý do trên nhưng với thứ tự khác nhau. Lý do quan trọng nhất là ổn định (43%), thứ hai là không vất vả (34%), thứ ba là dễ xin việc (29%), thứ tư là có thu nhập cao (28%) và thứ năm là có vị trí xã hội (21%).

Căn cứ định hướng nghề nghiệp cho con

Năng lực và sở thích của con là căn cứ của nhiều bậc cha mẹ để định hướng nghề nghiệp cho con. Số liệu phân tích cho thấy, có hơn ½ cha mẹ khẳng định họ định hướng nghề nghiệp dựa vào năng lực của con cái. Gần ½ cha mẹ khẳng định họ dựa vào sở thích của con. Căn cứ được lựa chọn nhiều thứ ba là xu hướng việc làm tương lai với 17% cha mẹ lựa chọn. Các căn cứ còn lại gồm người quen, truyền thông đại chúng, chính sách việc làm của nhà nước hay tổ chức-đoàn thể đều là những cơ sở ít được lựa chọn (5% trở xuống).

Với đặc điểm thị trường lao động tại Việt Nam cũng như xu hướng lựa chọn nghề nghiệp trên thế giới hiện tại thì căn cứ “xu hướng việc làm tương lai” là có thông tin tin cậy giúp việc định hướng nghề nghiệp của con được chính xác và hiệu quả. Thực tế câu trả lời của cha mẹ gợi ý rằng “xu hướng việc làm tương lai” cần được cha mẹ lựa chọn nhiều hơn nữa để trở thành căn cứ quan trọng, tin cậy của họ đối với việc định hướng nghề nghiệp cho con.

Hành động cụ thể định hướng nghề nghiệp cho con

Trong tổng số 599 cha mẹ có định hướng nghề nghiệp cho con, 69% khẳng định có tiến hành các hành động cụ thể nhằm định hướng nghề nghiệp cho con. Trong đó, có đến gần 90% cha mẹ vẫn quan niệm “đầu tư học tập cho con” là hoạt động định hướng nghề nghiệp thiết thực. Hoạt

động phổ biến thứ hai của các bậc cha mẹ là “tạo điều kiện cho con tự tìm hiểu nghề mà con thích” với tỷ lệ cha mẹ lựa chọn 42%. Một số hoạt động định hướng bổ ích khác nhưng chỉ được lựa chọn với tỷ lệ dưới 20% gồm cung cấp thông tin nghề nghiệp cho con (17%), cho con tập làm quen công việc (15%) và hỗ trợ con lập kế hoạch nghề nghiệp (13%). Như vậy, hầu hết cha mẹ vẫn coi việc đầu tư học tập cho con là một hoạt động được ưu tiên trong định hướng nghề nghiệp. Trong khi đó, những hoạt động gắn liền với định hướng nghề nghiệp của con như tạo điều kiện cho con tìm hiểu nghề con thích, cung cấp thông tin, hỗ trợ lập kế hoạch nghề nghiệp ít được cha mẹ lựa chọn hơn.

Phân tích về thời điểm bắt đầu định hướng nghề nghiệp cho con cho thấy, có gần ½ cha mẹ cho rằng thời điểm bắt đầu định hướng nghề cho con nên từ trung học phổ thông (49,5%). Có 36,5% cha mẹ cho rằng định hướng nghề nên bắt đầu từ trung học cơ sở, gần 10% cho rằng nên từ tiểu học, chỉ có 4,4% cho biết thời điểm nào cũng được. Kết quả này cũng phản ánh thực trạng chung ở Việt Nam khi thông thường cả cha mẹ lẫn hệ thống giáo dục bắt đầu định hướng nghề nghiệp cho con/học sinh vào năm cuối cấp trung học phổ thông, thời điểm quá muộn để giúp con khám phá và ra quyết định nghề nghiệp chuẩn xác.

5. Kết luận và bàn luận

Học đại học trở lên vẫn là mong muốn của phần đông cha mẹ đối với con cái. Cha mẹ ở Việt Nam cũng như cha mẹ nhiều nước khác trên thế giới đều mong muốn con cái sau này sẽ có học vấn từ đại học trở lên. Việc coi trọng học lên cao, từ đại học trở lên, đã ăn sâu vào quan niệm và suy nghĩ của các bậc cha mẹ. Kỳ vọng này đã gây ra những hệ lụy nhất định đối với thị trường lao động Việt Nam và cả hệ thống giáo dục và dạy nghề. Trong những năm trở lại đây, tỷ lệ sinh viên tốt nghiệp đại học thất nghiệp duy trì ở mức cao cho thấy nguồn cung lao động ở cấp học này đang thừa so với cầu, đồng thời chất lượng nguồn cung này cũng còn hạn chế và chưa đáp ứng được nhu cầu của thị trường. Kỳ vọng vào việc con sẽ học đại học trở lên đang có xu hướng giảm với nhóm những cha mẹ trẻ hơn, sinh từ 1986 trở về đây là tín hiệu tốt cho thấy cha mẹ dần hạn chế sự áp đặt đồng thời tôn trọng nhiều hơn vào khả năng của con. Sự thay đổi này có thể xuất phát từ nhận thức của chính cha mẹ về thực trạng bất cân đối trên thị trường lao động, những kết quả nghề nghiệp khi sinh viên tốt nghiệp; cũng có thể xuất phát từ những hiệu quả ban đầu của những nỗ lực mà các cơ quan nhà nước và các cơ sở giáo dục, đào tạo đã thực hiện thời gian qua.

Phần lớn cha mẹ khẳng định họ cần định hướng nghề nghiệp cho con, đặc biệt nhóm cha mẹ có trình độ học vấn cao và ở vị trí nghề nghiệp cấp trung và cao cấp. Cha mẹ dành sự quan tâm tương đối cho việc định hướng và đồng hành cùng con trong quá trình phát triển nghề nghiệp nhưng tập trung nhiều hơn ở nhóm cha mẹ có trình độ học vấn cao và đang làm ở vị

trí nghề nghiệp cấp trung và cao cấp có thể vì họ tự tin hơn so với cha mẹ khác khi đưa ra định hướng nghề nghiệp cho con. Đặc biệt trong bối cảnh Việt Nam đang thiếu một hệ thống tư vấn nghề nghiệp tốt trong và ngoài trường học thì việc cha mẹ khẳng định vai trò của mình trong định hướng nghề nghiệp cho con là một cam kết cần thiết.

Cha mẹ bỏ qua thời điểm lý tưởng nhất để bắt đầu định hướng nghề nghiệp cho con. Về thời điểm bắt đầu định hướng nghề nghiệp cho con, gần một nửa số người trả lời cho rằng nên từ khi con học trung học phổ thông, trong khi về mặt lý thuyết, con có thể bắt đầu quá trình phát triển nghề nghiệp, giai đoạn thứ nhất là nhận biết từ cấp tiểu học. Con bắt đầu quá trình khám phá nghề nghiệp càng sớm thì sau này càng có nhiều thông tin và tự tin hơn với lựa chọn nghề nghiệp của mình. Với kết quả của cuộc điều tra cho thấy, cha mẹ hiện nay đang hiểu chưa đầy đủ về quá trình phát triển nghề nghiệp của con và đang xác định chưa chính xác thời điểm quan trọng để bắt đầu đồng hành cùng con trong phát triển nghề nghiệp.

Cha mẹ kỳ vọng con trai làm nghề có thu nhập cao và con gái làm nghề ổn định. Lý do lựa chọn nghề nghiệp đối cho con trai và cho con gái của cha mẹ là không giống nhau. Với con trai, lý do chủ yếu khi lựa chọn nghề là có thu nhập cao, có sự ổn định và dễ xin việc xếp theo thứ tự ưu tiên giảm dần. Trong khi đó, với con gái, lý do chủ yếu là có sự ổn định, không vất vả và dễ xin việc. Mặc dù cha mẹ nhiều lần khẳng định quan điểm không khác nhau khi định hướng và tham gia vào quá trình lựa chọn nghề nghiệp của con trai và con gái, nhưng trong thực tế, các lý do được nêu ra cho việc lựa chọn nghề nghiệp của con lại mang đặc tính giới sâu sắc.

Cha mẹ chưa hiểu biết đầy đủ về những hoạt động tối ưu nhất trong định hướng nghề nghiệp cho con. Cứ 9 trên 10 người coi đầu tư vào học tập cho con là sự định hướng nghề nghiệp tốt, trong khi có khoảng 6 trên 10 người tập trung vào việc giúp con tìm hiểu nghề nghiệp mà con thích và cung cấp thông tin về nghề nghiệp cho con. Mặc dù việc định hướng nghề nghiệp cho con cần tổng thể các hoạt động nêu trên, việc quá chú trọng vào đầu tư học tập không giúp ích nhiều cho việc định hướng nghề nghiệp so với sự đồng hành của cha mẹ trong tìm hiểu nghề nghiệp của con.

Định hướng nghề cho con của cha mẹ phần nhiều là cảm tính và chưa chú ý thích đáng tới nhu cầu của thị trường lao động. Cứ 2 cha mẹ thì có 1 người dựa vào sở thích và mong muốn của con để định hướng nghề nghiệp cho con. Việc dựa vào sở thích và mong muốn của con mà không tính đến khả năng, năng lực của con cũng như nhu cầu thực tế của thị trường sẽ dẫn đến hành động định hướng nghề nghiệp sai, mang tính chủ quan. Trong khi đó, chưa tới 2 trên 10 người quan tâm tới xu hướng việc làm trong tương lai để định hướng nghề cho con. Điều này cho thấy việc định hướng nghề nghiệp cho con của cha mẹ đa phần mang tính chủ quan và tách rời khỏi

những yêu cầu thực tiễn và đặc điểm của thị trường lao động, nơi mà con cái sẽ phải tham gia và cạnh tranh để có được việc làm như mong muốn.

Tóm lại, kết quả nghiên cứu cho thấy cha mẹ hiểu rất rõ vai trò quan trọng của mình trong quá trình định hướng nghề nghiệp cho con nhưng vẫn còn tồn tại một số sai lệch trong quan điểm cũng như hành vi của cha mẹ khi định hướng nghề nghiệp. Việc tổ chức các chương trình tư vấn và cung cấp thông tin cho cha mẹ để họ có thể làm tốt hơn vai trò định hướng nghề nghiệp của mình là một gợi ý chính sách cần lưu tâm đối với các ban ngành, các tổ chức xã hội đang hoạt động trong lĩnh vực liên quan đến gia đình. Cùng với cha mẹ, trường học (không chỉ ở cấp trung học phổ thông) cần quan tâm và lồng ghép vào chương trình các hoạt động giúp học sinh khám phá nghề nghiệp và định hướng nghề nghiệp. Bên cạnh đó, Chính phủ cũng cần huy động các tổ chức, cá nhân tham gia cung cấp dịch vụ tư vấn nghề nghiệp một cách chuyên nghiệp để đồng hành cùng với gia đình và nhà trường hỗ trợ thanh thiếu niên có được lựa chọn nghề nghiệp tốt nhất. ■

Chú thích

⁽¹⁾ Bài viết là sản phẩm của Đề tài cấp Bộ “Biến đổi vai trò giáo dục và xã hội hóa cá nhân của gia đình về định hướng học tập và nghề nghiệp” trong khuôn khổ Chương trình Nghiên cứu, đánh giá tổng thể về gia đình thời kỳ công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước và hội nhập quốc tế do Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam thực hiện năm 2018-2019.

Tài liệu trích dẫn

- Constantine, M. G., Wallace, B. C., Kindaichi, M. M. 2005. “Examining contextual factors in the career decision status of African American adolescents”. *Journal of Career Assessment*, 13(3), pp.307-319. doi: 10.1177/1069072705274960.
- Đặng Thanh Nhân. 2010. “Định hướng nghề nghiệp cho con cái”. *Tạp chí Nghiên cứu Gia đình và Giới*, Số 5, tr. 26-38.
- Eastland-Fairfield Career, Technical Schools. 2016. *Parents Guide to Career Exploration for Middle School Students*. Eastland-Fairfield Career & Technical Schools, Ohio.
- Gothard, B. 2001. “Career development theory”. In B. Gothard, P. Mignot, M. Offer & M. Ruff (Eds.), *Careers Guidance in Context*. London: SAGE Publications Ltd.
- Nguyễn Thị Nguyệt. 2017. *Định hướng nghề nghiệp của cha mẹ đối với con cái trong độ tuổi trung học phổ thông tại khu vực làng nghề thị xã Từ Sơn - tỉnh Bắc Ninh*. (Luận văn thạc sỹ). Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Hà Nội.
- Phan Thị Mai Hương. 2012. “Định hướng giá trị nghề của cư dân nông thôn trong bối cảnh đô thị hóa”. *Tạp chí Tâm lý học*, Số 10 (163), tr. 24-37.
- Trần Ngọc Trà Linh. 2013. *Vai trò của cha mẹ trong định hướng nghề nghiệp cho con trong gia đình công nhân, lao động thành phố Hà Nội*. (Luận văn thạc sỹ). Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Hà Nội.